

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ “СВ.КЛИМЕНТОХРИДСКИ”

Богословски факултет, катедра „Историческо богословие“

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на

дисертация

заприсъждане на образователна и научна степен „доктор“ по

професионално направление: 2.4. Религия и теология

Научна специалност: Обща история на Църквата

ЕПИСКОПИТЕ НА РИМ – СЛУЖЕНИЕ НА ПРЕДЕЛА

МЕЖДУ ДВЕ ЕПОХИ III – IV ВЕК

Докторант: Стойчо Иванов Стайков

София, 2021 г.

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

I. Увод

II. Изложение

1. Апостолското приемство и Римската църква през III век

1.1. Римски традиции за сакрализация на властта и култа
към личността

1.2. Срещата на християните с Римската държава

1.3. Църква и държава

2. Епископите на Рим

2.1. Епископите на Рим през III век

2.2. Времето на Диоклециан, белязано от апогея на
държавното преследване (гонение)

3. Първенстващата Римска църква през IV век

3.1. Епископите на Рим през IV век – столетието на
Константин

3.2. Изпитанието на Църквата

4. Православният Рим и еретическият Изток

4.1. Св. Василий Велики – живот и дейност

4.2. Отношенията между Източната и Западната Църква
отразени в кореспонденцията на св. Василий Велики

III. Заключение

IV. Научни публикации, свързани с темата на дисертацията

V. Самооценка на научните приноси

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Предговор

Увод

- 1. Апостолското приемство и Римската църква през III век**
 - 1.1. Римски традиции за сакрализация на властта и култа към личността**
 - 1.2. Срещата на християните с Римската държава**
 - 1.3. Църква и държава**
- 2. Епископите на Рим**
 - 2.1. Епископите на Рим през III век**
 - 2.2. Времето на Диоклециан, белязано от апогея на държавното преследване (гонение)**
- 3. Първенстващата Римска църква през IV век**
 - 3.1. Епископите на Рим през IV век – столетието на Константин**
 - 3.2. Изпитанието на Църквата**
- 4. Православният Рим и еретическият Изток**
 - 4.1. Св. Василий Велики – живот и дейност**
 - 4.2. Отношенията между Източната и Западната Църква отразени в кореспонденцията на св. Василий Велики**

Заклучение

Приложение

Декларация за автентичност на текста

Библиография

Дисертационният труд е с обем 237 печатни страници и се състои от предговор, увод, четири глави, заключение, приложение и библиография. Библиографията съдържа 136 бр. заглавия на кирилица и 88 на латиница.

I. Увод

1. Актуалност на темата

Историята на Римската църква присъства неизменно в кръга на научния интерес от страна на Общата история на Църквата. До момента в Българската църковна историография този дял от Общата църковна история е развит сравнително фрагментарно, без цялостен поглед и основание в изворите за Древната римска църква. Ето защо, настоящият дисертационен труд ще бъде насочен в изследване на живота и дейността на всички епископи на Рим, в рамките на III и IV в., като бъдат представени автентични извори и основание за тяхната дейност и църковно служение.

2. Обект и предмет на изследването

Времето на III – IVв. е наистина предел между две епохи – епохата на гонената църква и епохата на тържествуващата. Служението на този предел, от страна на епископите на Рим и залогът за съществуване на Римската църква, е обект на моето изследване със задача да осветля и изследвам съобразно наличните извори и научни разработки до момента, мястото и приноса на Римските епископи в духовното възрастване и забележителното присъствие на Римската църква в живота на Вселенската църква

3. Цели, задачи и методи на изследването

Целта на това изследване е да представи първичната информация за живота и дейността на Римските епископи, на здрава основа, за последващото историческо изследване, и да я съобрази с автентичната информация по разглежданата тема.

В тази връзка е необходимо да поставим няколко цели, които ще ни отведат до един логически и завършен вид на

поставената тема. Първата стъпка е да бъдат синтезирани, в завършена форма, основните положения свързани с култа към Римския император. Изграждането на този култ има своите основания в древната римска религия, независимо от това, че римското общество избягвало да персонализира своите вярвания с реалното битие и личности, ние виждаме как езическият свят изменя своята външна проява, но запазва традиционния римски консерватизъм като философия на реалния живот. Изграждането на реалния образ на тази римска действителност би ни помогнало да вплетем съществуването на една общност, попадаща извън традицията на римското общество, което било силно зависимо и ограничено, в традицията на древността. Новото християнско общество, смело и категорично, заявило своето различие до такава степен, че породило неочаквани и радикални действия от пазителите на древноримското предание. Последвалите гонения застигнали християните като наказание и преследване за това, че не отстъпили от своята вяра и презрели държавните богове на могъщата империя. В процеса на това преследване, се зародила и оформила църковната йерархия, ръководена и вдъхновявана от Римските епископи, които заставали начело на църковните процесии: едните, водещи към храма, а другите – към личната Голгота на всички загубили мъченически живота си за Христовата вяра.

Втората и третата стъпка са необходими за да поставим в хронологичен ред и на солидна основа персоналното служение на всеки един епископ на Рим в разглеждания период. Като се ползваме от известната информация, колкото и незначителна да е тя, ще изградим реален образ на Римските епископи, които станали лицето и примера на архипастирско служение, в полза на Църквата. Предварителното условие за осъществяване на подобно изследване, се състоеше в това да се представи

информация за всички Римски епископи на Рим и то такава, която почива на авторитета на такива извори като *Liber Pontificalis* и др., което, само по себе си, се явява концепция, излязла от образа на общоприетото историческо повествование. И за да се отрази тържеството на победилата Църква, неминуемо трябва да се премине през годините на нейното най-тежко и жестоко изпитание – борбата с реабилитираното и коварно арианство за признаване на Никейското вероопределение. Победата в тази борба бележи началото на Тържествуващата църква, триумф, който от своя страна преминава през самоотвержения отговор на св. Василий Велики срещу повсеместния терор от страна на овластени ариански епископи, за да стигне до тържеството на Православната църква на II Вселенски събор (381) в Константинопол.

За да се постигнат добри резултати в решаването на така поставените цели и задачи е необходимо, при работата с данни от малкото и противоречиви извори по въпроса, да се прилагат историко-критическият и сравнителният методи, като се търси резултат, който е максимално близък до историческата интерпретация на известни вече научни резултати.

4. Хронологична рамка на изследването

Времето, което ще обхване настоящото изследване, е периодът III – IV в. сл. Хр. Една от причините да бъде избран този период, е липсата на достатъчно сведения за Римските епископи, които са заемали столичната катедра през II и III век. Другата, е желанието да се представят сведения за максимален брой Римски епископи, колкото позволява приетата рамка на подобно изследване. Границата между III и IV в. е наистина предел между две епохи – епохата на Гонената църква и епохата на Тържествуващата. Служението на този предел от страна на

епископите на Рим и залогът за съществуване на Римската църква, е обект на моето изследване. Моята задача е да осветля и изследвам това служение, като използвам наличните извори и научни изследвания до момента, за да мога да изградя реална представа за ролята, мястото и приноса на Римските епископи в духовното възрастване и забележително присъствие на Римската църква в живота на Вселенската. Към това се прибавя и забележителният преход, който намира своето основание и логически край, центриран в решенията на Константинополския събор от 381 г.

5. Източници и историография по темата

Основната информация за първите векове от историята на Римската църква се намира в *LiberPontificalis*– книгата, която проследява епископското служение на Римските епископи от св. ап. Петър и продължава до XVв. Първата част от текстовете, в тяхната оригинална форма, достига до времето на папа Стефан V (885 – 891), а впоследствие е продължена до папа Евгений IV(+1447) и Пий II (+1464). Информацията в книгата е дадена накратко, като са отбелязани, произхода и родното място на папата, неговия баща, ако се знае, колко време е протекъл неговия понтификат, кои са били консули по това време, различни църковни разпореждания, как е умрял, къде е погребан, кога и колко хиротонии и ръкоположения е извършил и накрая се отбелязва колко време катедрата е останала свободна след смъртта му. С течение на времето и съобразно условията дейността на отделните епископи се увеличавала и това е допълвало обема на текста.

Друга ценна информация за Римската църква се намира в „*Chronographusanni CCCLIII*“, който съдържа (*CatalogusLiberianus*), списък с Римските папи, който завършва с

папа Либерий (+ 366), което дава името на каталога и приблизителната година на неговото съставяне. Списъкът дава ценна информация за продължителността на отделните понтификати, отново дава дати на консулски мандати и допълнително имената на управляващите императори. Относно този списък проф. Липсиус (Richard Lipsius) в своята разработка *Chronologie der römischen Bischöfe*, Kiel, 1869, прави заключението, че Римската църква е водила каталог на епископите, към който обикновено се прибавяли кратки съобщения за живота на всеки един от тях. Така, от тези добавки, ок. 354 г. е бил съставен и Каталогът на Либерий.

За ранния период на Църквата и служението на Римските епископи ценна информация ни дава Евсевий Памфил, еп. Кесарийски, в своята „Църковна история“, което допълнително подкрепя и без това малкото информация по разглежданата тема. Също така, тази информация се допълва по-късно от Ермий Созомен, Сократ Схоластик и бл. Теодорит Кирски в техните църковни истории. Кратките сведения в тези исторически трудове в голяма степен подкрепят по категоричен начин непълната информация за историческия разказ и аргументират направените съждения с авторитета на своята древност.

Тук ще добавим творенията и ценните сведения, които дават съвременниците от разглеждания период, като започнем със св. Климент Римски, Св. Игнатий Богоносец, Св. Поликарп Смирненски, Тертулиан, Св. Иринея Лионски, бл. Йероним, св. Киприан Картагенски, Св. Атанасий Александрийски и св. Василий Велики.

Историографията по въпроса е твърде богата, поради естеството на разглежданата тема. За съжаление, разглеждания период, който присъства във всяко едно по-задълбочено изследване, се разглежда твърде фрагментарно с оглед на малката

и несигурна информация за него. Обикновено периодът I – IV в. е разглеждан като въведителна част от едно по-голямо тяло, съдържащо повече информация, повече личностно присъствие и безспорно пикантно различие с традицията на православноначало на Древната църква. Дори и тези заглавия, които заявяват пълно разглеждане и изследване на историята на Римските папи, в хода на своите изследвания, се концентрират около „по-важни“ римски епископи и тяхната дейност.

В тази връзка се открояват по-старите по години, научни изследвания, които са по-тясно свързани с автентичността и редакцията на *LiberPontificalis*, около които се надграждат по-съвременни интерпретации на известния текст, които понякога са толкова разнопосочни, че е необходимо да се връщаме отново и отново към старите научни постановки, за да коригираме правилната посока на изследване. Такива капитални и стойностни изследвания са: забележителното изследване на Giovanni Vignoli. *LiberPontificalis, Seu De Gestis Romanorum Pontificum*. Romae, 1724, последно преиздаден през 2014 г. От научните, това на L. Duchesne. *Le Liber Pontificalis: Texte, introduction et commentaire*. T. 1-2, Paris, 1886 – 1892, едно от най-сериозните и авторитетни изследвания, което стои в основата на всички по-нови разработки по тази тема. Следващият, особено ценен и авторитетен, се явява трудът на Theodor Mommsen. *Gestorum pontificum Romanorum: Libri Pontificalis*. Vol. I, Berolini, 1898, който стига до 715 г. Тук е необходимо да споменем и ценния принос на Dr. Pabsti Georg Waitz (1813 – 1886), с техните ценни разработки по темата. Ще спомена в тази връзка изследването и на Edward Gibbon. *The decline and fall of the Roman Empire*. London, 1872, в което той застъпва един рационалистичен и прогресивен възглед за историята. Този възглед е възприет нееднозначно и по-

голямата част от изследването е било подложено на критика от неговите съвременници.

В по-ново време, има преводи на *LiberPontificalis* на различни езици, като най-популярни и достъпни са тези на английски език. Едно от тези издания, което всъщност не е толкова ново, е това на Loomis, L.R. *Book of the Popes*. New York: Columbia University Press, 1916, което и аз съм използвал основно в тази част, отнасяща се до съдържанието на *LiberPontificalis*. Преиздаването на този труд продължава и до днес, като последното издание е от 28 февруари 2019 г., 190 с., което показва колко добре е съставен и структуриран този специализиран текст. Изданието от 1916 г. обхваща периода от св. ап. Петър до края на VI в. Освен кратки биографии на отделните епископи, в *LiberPontificalis* се съдържа информация за различните ереси на ранната църква и съборите, свикани във връзка с тях. В книгата са предоставени археологически сведения за някои църковни паметници в Рим, както за оцелелите, така и за тези, които са загубени. Сведенията за ранните епископи са наистина доста кратки, лишени от подробности и с много грешки, но въпреки това дават ясна картина на случващото се през този период. Авторът на превода предоставя богато с информация въведение и подробни бележки под черта, които е съобразил изключително с авторитетните коментари на Момзен и Дюшен, двамата най-авторитетни специалисти по въпросите свързани с *LiberPontificalis* от XIX в. Бележките са пряко свързани с проблемните раздели на творбата и спомагат за коригиране на различния контекст. В тази връзка са предоставени няколко ръкописни традиции, за да може да се прави непосредствено сравнение между различните варианти. Тук е мястото да поясня, че при работата с различните ръкописни традиции, с оглед да облекча и придам по-ясен и завършен вид на разказа, съм избрал

да привеждам първият вариант, който се предлага, още повече, че той се явява и по-стар като произход. Изхождам от презумпцията, че ако в голямата си част текстът е манипулиран, то за по-стария текст има основание да се вярва, че е останал максимално близо до автентичната си форма. Така или иначе, това не е решаващо за моята работа, още повече, че имах възможност да сравнявам информацията и с косвени източници, което спомогна за изграждане на един сравнително достоверен образ на Римските епископи от III – IV в. Другото, което е характерно за текстовете е, че в разглеждания период Римският епископ не се титулува непременно „папа“. Инерцията от съвременната практика, която по навик отнася титула папа към епископа на Римокатолическата църква, преминава като *terminustechnicus* при изказа за Римския епископ от III и IV в. Ето защо при изготвянето на моята дисертационна работа съм приел да се придържам към древната практика на комуникация и обръщението към председателя на Рим да бъде епископ, а не папа. Това не би трябвало да буди недоумение, още повече, че по това време всички епископи и дори свещеници са имали навика да се наричат и „папа“.

Съвременните преводи на *LiberPontificalis*, които са съпроводени с богат критически апарат се оказват доста удачни, за което свидетелстват сравнително големия брой подобни издания, които се появяват в научните среди. Такъв е например превода на Davis, Raymond. *The Book of Pontiffs (Liber Pontificalis) the ancient biographies of the first ninety Roman Bishops to AD 715*. Liverpool University Press, 2001.

Що се отнася до специални разработки свързани с моята тема, има доста сходни по съдържание на заглавието. Те обаче, отново влизат в познатата форма на фрагментиране и разработване на по-благодатната част от каталога, в който се съдържа повече и по-интересна информация. Други изследвания,

базирани на информация от древния текст, анализират и сравняват сложните отношения между реалността, представителството и припознаването на известната институция с древността. Такова е съвсем новото изследване на RosamondMcKitterick, която представя пълно проучване на забележителната история на ранните папи и техните отношения с Рим, според анонса към книгата: *RomeandtheInventionofthePapacy: TheLiberPontificalis*. Cambridge, 2020.

Друго изследване, което само загатва разглеждания период или го споменава с няколко думи, е това на JenoGergely. *Aparasagtortene*. Budapest, 1982, –в превод на руски от унгарски на О.В. Громова–Гергей, Е. *История папства*. Москва, 1996. Той дава интересна оценка на изследванията по темата, но прави подобно изреждане на повечето папи с по няколко думи и само за някои, при които са се случили по-важни събития, дава повече информация, като тя не е подредена хронологично.

В другата крайност е изследването на Самуил Лозинский. *История папства*. Москва: Политиздат, 1986. Книгата има леко революционен и антицърковен стил. Представя св. Атанасий Велики като борец за „независимостта“ на Църквата от императорската власт. Телеграфно споменава отделните папи с по няколко думи, като се забелязват различия във фактологията. Определено антицърковен и антиклерикален замисъл.

За разлика от горе споменатите издания, през 1995 г. излиза в Москва първи том на изследването на В. Л. Задворный. *История римскихпап от св. Петра до св. Симплиция*. Едно издание, чиято структура почти съвпада с моето виждане за развитие на темата, с тази разлика, че той отново приема формата на сравнително кратко изложение, изградено върху информацията от *LiberPontificalis* и древните църковни истории. Изграждането на

историческите образи той провежда изключително в рамките на изворите, но в следващия момент се вижда, че неговата приносна цел е всъщност превеждане на запазени текстове от някои папи на руски език, което всъщност е отчетено и от неговия рецензент. Интересното при неговия труд е връзката на Римските папи с Русия и индиректното основание за подкрепа на външната мисия на Ватикана и продължаване на една древна традиция.

6. Трудности в хода на изследването

Една от основните трудности при изпълнението на дисертационния труд беше необходимостта да се пише кратко, синтезирано и в същото време да не се отнема от колорита на естествения исторически разказ. Липсата на свързана и логическа хронология, от една страна, допълнително затрудняваше процеса на смислен и обоснован разказ, понеже тогава се налагаше да се използва съпътстваща информация от общи курсове и единични изследвания, които не винаги аргументираха своите тези с автентични и признати свидетелства. От друга страна, различните хипотези са толкова объркващи, че на моменти стават взаимно изключващи се. Естеството на моята работа не предполага изследване и критика на хипотези, а по-скоро предлага тяхната канава, нейната автентичност, нейната възможна достоверност и призната непреходна давност.

7. Насоченост на изследването

Настоящото изследване бих искал да поставя в началото на едно мъдро и разумно обръщане към здравите корени на Христовата църква, за да се потвърди или прецизира, ако е необходимо, цялата истина, останала под тежестта на хилядолетното наслояване. Целта е да се напомни, че идваме от древността, живеем в настоящето и сме се отправили с надежда

към вечността. В тази връзка съм поставил акцента върху първичното усещане за Древната римска църква или за нейната безапелационна православност. Това, което бих желал да покажас моя текст, е истинността на Православието, от която се отказва целия Римокатолически свят.

II. Изложение

1. Апостолското приемство и Римската църква през III век

1.1. Римски традиции за сакрализация на властта и култа към личността

Първите пукнатини в системата на римската религия започнали да се появяват не в резултат на проникването на чужди култове, а в резултат на новите прояви на част от аристокрацията, която била известна като *филелени* (приятели на гърците). В средите на тази благородна прослойка се оформила нова тенденция на почитане към култа на „силната личност“, а не към „героя“, и то с изключителна почит, граничеща с признание за нейния божествен избор.

Култът към императора имал два аспекта: обожествяване на личността на владетеля и неговите изключителни дела и обожествяването на статута и властта, независимо кой точно е техният носител. Властта на римските магистрати и чиновници от древни времена е имала определен свещен характер, тъй като те били получили правомощията си въз основа на „свещения закон“. Но с течение на времето сакралността и неприкосновеността на магистратите били загубени. Естественото запълване на този идеологически вакуум станало с култа към римските императори, проявен в различните му форми. *Трябва обаче да се отбележи, че за Рим е било характерно почитането на определени сили, а не на конкретна личност.*

1.2. Среца на християните с Римската държава

Повече от четвърт век след мъченическата смърт на св. ап. Павел няма данни за насилствено преследване от християните¹. Но няма причина да се вярва, че забраната, под която са се намирали, е била отменена след гонението при Нерон през 65 г. сл. Хр. Тази забрана е била оставена да стои в латентно състояние и всеки момент е можело да бъде задействана и приложена с пълна сила съобразно прилагането на закона. С течение на времето християните били осъждани за престъпления, които били обобщени от Тацит като съставляващи „омраза към човешкия род“, с други думи, те били осъждани като врагове на римската държава и народ.

В един момент обаче, станала срещата на християните лице в лице с Римската държава и тази среща белязала откритото противопоставяне в продължение на столетия на Църквата, която преминала през горнилото на личната саможертва и борбата с врага отвътре, от една страна, и опонента, облечен с доспехите на държавната власт, от друга.

1.3. Църква и държава

През третото столетие християнската общност излязла най-сетне от анонимността², в която се криели нейните успехи. Християните станали толкова много, че нямало как да останат незабелязани както от езичниците, така и от римската власт. Увеличаването на броя новопокръстени вече изисквал както по-големи помещения за богослужение, така и по-големи пространства за различните видове поклонения, които придобили твърде атрактивен и впечатляващ вид. Огромните общности от

¹Edmundson, George. The Church in Rome in the First Century. Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library 1999, p.154.

²Meeks, Wayne A. Social and ecclesial life of the earliest Christians. – In: Margaret M. Mitchell and Frances M. Young. Christianity: Origins to Constantine. Cambridge, 2008, p. 145 – 173.

времето на императорите Септимий Север (193 – 211) и Валериан (253 – 260) се нуждаели от по-сложна структура, различна от малобройните общини събрани около апостолите и техните първи ученици. Така създамата се ситуация породила особено отношение между римската държава и Христовата църква.

2. Епископите на Рим

2.1. Епископите на Рим през Швек.

През IV век Христовата църква придобила завършен вид на своята структура, изградена около тройното служение на епископа. Тази система на организация нямала своята открита форма в рамките на древната църква, но така или иначе устояла през времето на служение и свидетелство в продължение на почти три столетия.

Преминавайки през тежки изпитания, Христовата Църква навлязла в следващото столетие вече изградила стройна система на църковната организация, пряко свързана с административната цялост и географско разположение на селищната система извън пределите на царствения град Рим.

Голямата промяна, която настанала при Константин, изисквала да се прецизира църковната структура съобразно държавното административно деление на страната. Така Църквата, съобразявайки се с това гражданско деление, от една страна, получила предимствата на структурната ефективност на системата, а от друга, утвърдената вече в края на III в. митрополитска уредба получавала ясни и справедливи граници. Този процес на формиране на митрополитската система протекъл постепенно в рамките на IV и V в. и не минал без остри сблъсъци между отделните катедри, тъй като останали много неизяснени граници и територии³.

³ Дворкин, А. Очерки по истории Вселенской православной церкви, изд. 4, НижнийНовгород, 2008, с. 35.

От всички Църкви, възникнали на територията на Римската империя, най-голямо значение от самото начало придобила Църквата на столичния град Рим, където загинали мъченически св. първовърховни апостоли Петър и Павел. За нея св. Иринеи Лионски⁴ писал, че „...с тази Църква, по нейното преимуществено значение, се съгласявала всяка Църква, тоест всички вярващи, тъй като в нея винаги се е съхранявала апостолската традиция.“ В текстовете на св. Киприан Картагенския е наречена „образец и корен на Вселенската Църква“.⁵ Това мнение за Римската катедра се споделяло не само от тях, но и от цялата древна Църква. Основание за това признание се явили деянията на нейните предстоятели от този период. Време, през което животът представлявал залог за оцеляване на апостолското вероучение. Това наистина не била лесна задача. При всяко подновяване на гоненията като правило първият удар попадал върху предстоятеля на Църквата и много често избирането на Римската катедра означавало отиване на сигурна смърт⁶. Правило, което между другото важи за всички поместни Църкви и техните предстоятели. В тази връзка, личната саможертва при всички положения е била личен акт на свидетелство, а не заради принадлежност към столичната катедра на Римската Църква. Така или иначе, обаче, техният подвиг е факт, който всички и цялата Църква са признавали и зачитали през вековете.

Не се знае много за първите епископи на Рим. Има запазени списъци с имената им, които са запазени в т. нар. Папски каталози. За тях научаваме в „Книга на първосвещениците“ –

⁴Schaff, Philip. The Apostolic Fathers with Justin Martyr and Irenaeus. GrandRapids, Michigan, 2001, p. 508.

⁵ Задворный, В. История Римских пап. Т. I, Москва, 1995, с. 8.

⁶Пак там, с. 9.

*Liber Pontificalis*⁷, чието начало повечето учени отнасят някъде към V – VI в. сл. Хр.⁸ Древният период на църквата дълго време се смятал за време на апостолите, пребиваването на църквата в катакомбите и свидетелствата на мъчениците. Според каталога на папите от времето на ап. Петър до еп. Милтиад (311 – 314)⁹ имало 32 римски епископи, от които двама са завършили в изгнание, а останалите 30 са пострадали като мъченици. За повечето от тях нищо не се знае, нито кои са били, нито как са умрели¹⁰. Според *Annuario Pontificio*¹¹, годишника на Светия Престол, списъкът на Римските предстоятели до 314 год. е: до папа Марцелин (296 – 304) – 29 папи, от папа Виктор (189 – 199) до края на Швек – 16 папи.

Следващата част на главата представя в хронологичен ред всички Римски епископи, които са били начело на Римската църква.

2.2. Времето на Диоклециан, белязано от апогея на държавното преследване

Състоянието на империята в края на столетието оставало доста сложно и несигурно. Възкачвайки се на императорския престол, първата задача на новия император Диоклециан (284 – 305) била да реформира държавата из основи. Моделът на

⁷*Liber Pontificalis* книга с биографиите на папите от св. Петър до XV в. В най-ранните ръкописи се нарича *Liber episcopalis in quo continentur acta beatorum pontificum Urbis Romae* (книга за епископите, в която се съдържат актовете на благословените понтифици на Рим), а по-късно *Gesta* или *Chronica Pontificum*.

⁸Loomis, L. R. *The Book of the Popes, Liber Pontificalis*. Т. 1, Columbia University Press, New York. 1916; Гергей Е. История папства. Москва, 1996, с. 5–15.

⁹S. Hieronymus. *Chronicon*. XXXIV – достъпена на 13.05.2021 г. http://www.tertullian.org/fathers/jerome_chronicle_05_latin_part1.htm; срв. Задворный, В. Посъч., с. 147.

¹⁰ Пак там.

¹¹*Annuario Pontificio* е годишник на Светия Престол. В него са изброени папите в хронологичен ред и всички служители на департаментите на Светия Престол. Предоставя информация за имена и контакти на всички кардинали и епископи, епархии (със статистика за всяка), отделите на Римската Курия, дипломатическите мисии на Светия престол в чужбина, акредитираните посолства към Светия престол, седалището на религиозните институти (отново със статистиката за всеки), определени академични институции и друга подобна информация.

управление до неговото възкачване бил изчерпан и водел след себе си само икономическа разруха, политическа нестабилност и всеобща несигурност в бъдещето. През 293 г. Диоклециан въвел нова система за управление¹², наречена: „тетрархия“¹³ (четиривластие), с която разделил империята на две части – Източна и Западна, начело на които застанали двама „августии“, а те самите имали за свои подгласници по един „цезар“.

В деветнадесетата година от управлението на Диоклециан в края на Страстната седмица започнало последното и най-жестоко гонение срещу християните. На 29 февруари (месец Дистрос – м. март по римския календар) на 303 год. бил разрушен прекрасният християнски храм в Никомидия, една великолепа каменна сграда. На следващия ден бил разпространен първият императорски едикт¹⁴, подписан от двамата съуправители Диоклециан и Галерий, който предписвал събаряне на всички църкви до основи, изгаряне на Св. Писание, лишавани от длъжности на християните илишаване от възможността за освобождаване на домашната прислуга¹⁵. Последвали още два едикта през годината, които допълвали първия с още по-строги мерки.

Вестта за началото на гонението заварило християните в голяма степен неподготвени. Нищо не предвещавало надвисналата опасност. Отминало времето на относително спокойствие и настъпил решителният момент за последна решителна битка с езическата власт, която приложила цялата сила и мощ на държавната машина, за да заличи християнството и неговите последователи от лицето на земята. В такава обстановка започнало летоброенето на новия IV в. – векът, който

¹²Лактанций. О смъртях преследователей. *Demortibuspersecutorum*. Санкт Петербург: Алетея, 1998, VII, 1.

¹³Askermann, Marsha E. [et. al.]. *Encyclopedia of World History*. Vol. 1. New York, 2008, p. 456

¹⁴ Срв. Евсевий. Пос. съч., VIII, 4.

¹⁵ Срв. Пак там.

ще започне и ще свърши с предопределеното тържество на Христовите последователи.

3. Първенстващата Римска църква през IV век

3.1. Епископите на Рим през IV в. – векът на Константин

В тази глава, се проследяват животът и дейността на всички епископи, които са били начело на Римската катедра през IV в., съобразно с поставените методи и средства за изпълнение на поставената цел.

3.2. Изпитанието на Църквата

Последното титанично усилие на умирация езически свят в лицето на гръко-римската цивилизация, да се задържи начело на една променяща се империя, разтърсена от личната саможертва на Христовите последователи, претърпяло пълен провал. Църквата Христова възкръснала от руините на „катакомбите“ и заела подобаващото ѝ се място в социалния и обществения живот на новата държава. В лицето на св. имп. Константин, начело на империята застанал един уникален политик, който осъществил до степен на съвършенство стремежите на новата епоха. Той смело и категорично скъсал с древните Римски традиции и пръв успял да вникне във вътрешната сила на християнството, примирил го с държавата и с негова помощ успял да възстанови единството на империята¹⁶. Най-ценният плод на новите отношения между Църква и държава се оказали решенията на I Вселенски събор в

¹⁶Спаский, А. История догматических движений в эпоху Вселенских соборов: Тринитарный вопрос. 2. изд. Т. 1. Сергиев посадъ, 1914, с. 128.

Никея (325 г.)¹⁷. Там се срещнали най-изтъкнатите представители на християнския свят и, с подкрепата и съдействието на държавната власт в лицето на св. Константин, изработили уникална догматическа формула, която сразила зловредната и нечестива ерес на Арий и неговите последователи.

Изминали повече от 50 години от свикването на I Вселенски събор (325) и изработването на Никеийския символ на вярата, но това не било достатъчно да предпази Църквата от атаките на нейните врагове. Нещо повече, зловредната ерес на Арий и нейните отломки нанесли такъв удар на Църквата, че нейната източна част била почти повалена в краката на тържествуващите ариани. Единствено Западната част от вселенското православие успяла да устои до някаква степен на обединената атака на еретици и арианстващи императори и то благодарение на автентичната традиция и установената практика на Римската църква, плод на успешната борба с антиринитарните ереси, и последователната църковна политика на епископите на Рим и целия Запад.

4. Православният Рим и еретическият Изток

Събитията на Никеийския събор (325) протекли в голяма степен според очакванията на Римската църква. Приетата формула *ομοούσιος* отговаряла напълно на вярата и традицията на Запада, което за момент дало спокойствие и сигурност в догматическата вероизповед на църковната практика. Това спокойствие обаче не било съпроводено с каноничен порядък и изрядна църковна дисциплина. Римската катедра, със своя авторитет, богатство и многобройност, станала обект на лични претенции и нападения, което довело до разстройство на

¹⁷ Сократ Схоластик. Церковная история. Москва, 1996, I, 8, 13; Феодорит, еп. Кирский. Церковная история. I, 8; Коев, Т. Догматическите формулировки на Седемте вселенски събори. София, 2011, с. 54.

църковния ред и нелицеприятни стълкновения и борби между отделните кандидати, а политическото съперничество между двата имперски центъра допълнително усложнило междуцърковната комуникация. Разширяващата се експанзия на омианите допълнително натоварвала вниманието и решенията на Римския епископ от една страна и Западните епископи от друга. Не би трябвало да забравяме, че в разглеждания период нямаме категорично и неоспоримо предимство и влияние на Римския епископ, още повече, че на територията на Запад съществуват достатъчно епископии с изявена самостоятелна позиция и власт.

В такава обстановка и при тези условия е било необходимо да се осъществи тази връзка и задължителен контакт между Изтока и Запада, за да оцелее Църквата и да възкръсне отново в православната форма на Константинополския събор през 381 г.

4.1. Св. Василий Велики – живот и дейност

Венец на Кападокийското богословие и негово лице се явил Кесарийският първосветител и вселенски учител св. Василий Велики. Роден в обкръжението на достойни Христови последователи, израсъл с топлите грижи на своята благочестива баба Макрина, младият Василий възраснал в Христовото благочестие. Получил превъзходно образование в елитните школи на империята, образованият младеж се отдал на строга аскеза в стремеж да придобие благочестие достойно за принасяне в дар пред престола на Вседържителя. Василий не можел да бъде епископ от типа на св. Ефрем Сирий, целият живот на който бил съсредоточен в мистическия възторг и религиозните преживявания, но не можел да бъде и като св. Атанасий Александрийски. Св. Атанасий имал качества на боец от първа

линия, устремен, решителен и безкомпромисен, докато св. Василий притежавал таланта да организира и да ръководи¹⁸.

4.2. Отношенията между Източната и Западната Църква отразени в кореспонденцията на св. Василий Велики

Обстановката на Изток през втората половина на 4-то столетие изглеждала потискащо. Православните ден след ден губели както подкрепа от страна на светската власт, така търпели притеснение и от страна на арианстващите епископи. В тази обстановка изпъкнало присъствието на образования св. Василий, притежаващ рядкото умение на дипломатичен такт, търпение и вроден аристократизъм, помагачи му да общува леко и непринудено със силните на деня.

Идеята на св. Василий се състояла в това, виждайки благоприятно време и настроение за промяна, да се поканят авторитетни представители от Запад, които да помогнат на разделения и изтерзан Изток.

III. Заключение

Римската християнска община е основана непосредствено след апостолската проповед в Йерусалим на Петдесетница, а Христовото благовестие изпреварило свидетелството на светите апостоли и завладяло ума и сърцата на мнозина, повярвали в Неговото Възкресение. Притаен пред великото чудо, Рим посрещнал св. ап. Петър с почитта към обикновения галилейски рибар, който имал привилегията да стои редом до Възкръсналия Христос.

Забулена в тайна е началната история на Римската църква и нейните епископи. Оскъдната информация, която е достигнала до

¹⁸ Болотов, В. Лекции по истории Древней церкви. Т. IV. Москва, 1994, с. 92.

нас определено не е достатъчна, за да реконструираме историческата действителност в епохата на апостолското служение, в престолния град и основаването на Римската църква. Съдбата на първите епископи на тази катедра е неизвестна и тъне в догадки, хипотези и научни изследвания, които прехвърлят наличната информация от едно научно изследване в друго с надеждата да се получи по-ясна картина на историческия разказ.

В началото на нашето изследване си поставихме няколко задачи: В първата глава си поставихме за цел да синтезираме, в завършен вид, основните положения свързани с култа към Римския император, който станал камък за препъване при интеграцията на християнската общност в рамките на езическата държава. Искахме да припомним основните моменти от сблъсъка на първите християни с езическия култ, епичната борба, която водили и враждебната среда в която били принудени да живеят. Поставихме си за цел да вплетем в древната реалност разказа за битието и съществуването на първата християнска общност, който ни отведе до специфичната римска среда на първичната църковна организация. Представихме свидетелствата в рамките на обема, който допуска формата на дисертационния труд, за да установим ролята на Римските епископи, в този съзидателен процес на зараждащата се Църква. Периодът на гонение, който е белязал живота на Църквата, показва, че Римските епископи са били в първите редици на Христовите свидетели, рамо до рамо с осъдените на смърт. Християнският свят се срещнал с римския и от сблъсъка между новото и старото, Църквата излязла укрепнала, калена и пречистена от пролятата кръв на хилядите мъченици. Споменът за тези страховити времена показва реалната среда, в която преминавало църковното служение на Римските предстоятели. Християнската община в престолния град била по-скоро духовна общност, отколкото църковна

организация, а членовете на общността пребивавали повече в екстаза на духовното преживяване отколкото в църковното задължение. Границата на общината все още била невидима и неопределена. Епископът на тази общност все още се сливал с отговорността и грижата за всеки един, за всяко дете, за всяка душа, докато те не станали десетки, стотици и хиляди. Нямаło я още юридическата санкция на съборните постановления, когато председателят на тази християнска община, епископът на Рим, получил духовната власт и признание от всички християни по света. Апостолското наследство, преподадено от светите първовърховни апостоли Петър и Павел, станало онзи крайгълен камък, върху който били изградени основите на тази най-древна и просияла в духовно величие Римска катедра. Св. ап. Петър донесъл Христовата повеля и имал грижата и отговорността да изгради, да освети и да преподаде във времето уредена и възрастваща Римска църква, за което през Ів. свидетелства „Посланието на Св. Климент към коринтяните“, което било четено пред християните в Коринтската църква за поука, подкрепа и наставление в неделния ден.

Във втората глава представихме основната информация за Римските епископи, базирана на автентични извори и древни свидетелства, засягащи Шв. след Хр. и периода на системно преследване и спорадични гонения. Оскъдни са сведенията за Римските епископи, които заемали през І и ІІ в. столичната катедра, но безспорен е фактът, че Римската църква е единствената, която грижливо запазила спомена за своите предстоятели и то чак до самото начало. *Liber Pontificalis* книгата, която се явява най-старото хронологично сведение за годините и имената на всички Римски епископи от св. ап. Петър до днес. Друг е въпросът дали този списък се възприема еднозначно от всички. Някои учени смятат, че ап. Петър е повече

Апостол отколкото епископ и затова смятат, че списъкът трябва да започва от неговия наследник, което променя донякъде численото подреждане, но не променя същността на хронологията и информацията в нея.

През годините на жестоки гонения и повсеместно преследване, Римските епископи били първите, които посрещали острието на меча и както отбелязахме по-горе, почти сигурно, приемайки епископското служение на Римската катедра, те се обричали на сигурна смърт. Въпреки това, те приемали своето служение достойно и изпълнявали своите задължения самоотвержено и с дръзновение. Достатъчно е да си спомним за Римските епископи от първите три века, които в голямата си част загубили живота си заради Христовото име, в служба на апостолската катедра на Рим.

Следвайки разказа на *Liber Pontificalis* ние виждаме как постепенно авторитетът на Римските епископи нараствал и достигнал в края на Пв. до момент, когато еп. Виктор намерил сили и авторитет да установи една традиция, която в последствие възприела цялата Църква, а именно празнуването на християнската Пасха в неделния ден. През III в., сме свидетели на заслужения авторитет на Римските епископи, които били коректив за православното учение. Бележитият Ориген писал на еп. Фабиан за да потвърди своето учение, което било атакувано от враговете му. Така също еп. Дионисий Александрийски се съобразил със забележките и препоръките на еп. Дионисий Римски, който открил и коригирал пропуски в учението му. Към авторитета на тази църква се обърнал и св. Кирил Александрийски, когато цитирал еп. Феликс Іна III Вселенски събор, за да подкрепи своята православна теза.

В третата глава, където представихме епископите на Рим през IV в., намираме сведенията, които засягат тържествуващата

църква и отново съобразно с древните извори и творения на църковните писатели успяхме да уловим успеха на позволената религия подкрепена и засвидетелствана от предстоятелите на древната Римска църква. Тук на I Вселенски събор виждаме триумфа на западното богословие с изработване на забележителното Nikeйско вероопределение, чиято уникална сърцевина се явил терминът (ὁμοούσιος), който повалил злочестивата ерес на Арий. Но скоро след този триумф, Църквата била застигната от съкрушителната сила на реабилитираното арианство, подпомогнато от императорите ариани. В продължение на почти половин век, Православната църква агонизирала и страдала с цената на много заточения, унижения и позорни отстъпления. В този тежък момент, спасителен остров за православната вяра останал престолния град и неговите самоотвержени епископи. Църковния живот на Западната църква също понесъл тежки удари, но с някои изключения, устоял на еретическите нападения.

За този период на гонение се отнася четвъртата глава на това изследване, която изпълнихме със свидетелствата на Св. Василий Велики и неговата титанична борба за оцеляване на православието на Изток, и за тържеството на никейското вероопределение. Св. Василий далновидно предприел една на пръв поглед невъзможна мисия да привлече за каузата на Православието епископа на Рим и неговите Западни събратя. Независимо от перипетиите на тази мисия, в крайна сметка, намесата на Рим допринесла в решаващите последни години от борбата с арианската ерес за победата над „духоборците“ с догматическото решение на II Вселенски събор (381 г.) в Константинопол.

Когато говорим за Римската църква в периода III – IV в. забелязваме някои наченки на късната реторика на

Римокатолическата църква, но няма как да не забележим, че тази Църква, за която писахме досега, е Древната римска православна църква в нейната пълнота, достойнство и благодат. Все още чужда на крайното противопоставяне на Вселенското православие, тя служи и допринася за утвърждаването на православната вяра в среда на равнопоставеност и умерена консервативна претенция за първенство.

Тук е мястото да поясним в каква среда е разположена църковната уредба на Древната римска църква и какви са нейните реални граници в разглеждания период.

Римската империя като живо тяло постоянно променяла и ревниво усъвършенствала своята административна система, в стремежа да овладее предизвикателствата на разширяващата се територия, която в ранния етап на църковното устройство, служела за пример и основа на новоучредената Римска църква. През 297 г. империята била разделена на 4 префектури, 12 диоцеца и 100 провинции. Диоцезът Италия бил разделен на две викариатства с главните градове Милано и Равена. Рим и Константинопол били отделени от общото провинциално управление и били подчинени на градски префекти (*praefectusurbi*).

През разглеждания период епископът на Рим е бил само митрополит наддиоцез Италия и неговите административни правомощия се простирали само в централните и южните части на Апенинския полуостров. Северната част на диоцеца е била под духовното попечение на митрополитските центрове Милано със своите 17, Аквилея с 14 и Равена с 6 епископии. Викариенна Римския епископ е бил Субурбикарийският епископ (*Suburbium*), който юридически управлявал духовната област прилежаща на Рим, в посока юг на Апенинския полуостров. Тук влизали епископските центрове на областите: Кампания, Тусция, Умбрия,

Пиценум, Самниум, Валерия, Апулия, Калабрия, Лукания, Брутиум и островите Сицилия, Сардиния и Корсика.

Въпреки ограничения диоцез и територия, влиянието и авторитетът на епископите на Рим преминавали границите и оказвали влияние при разрешаване, както на организационни, така и на дисциплинарни въпроси. Епископ Стефан не се поколебал да изпрати строго и укорително писмо до епископите на Картаген, когато имало колебание и съмнение при приемане на отпадналите от вярата и въпросът за повторното кръщение на еретиците бил актуален. Категорично и твърдо настоял и защитил традицията на Рим да бъде зачитан като безспорен авторитет. Борбата на еп. Корнелий с разколника Новациан станала емблематичен пример на отношение и позиция относно приносителите на смут и разделение. Що се отнася до териториална претенция и влияние на Римските епископи през разглеждания период, ние виждаме документирана такава чак през понтификата на еп. Дамас, който назначил Солунския митрополит Асхолий за свой викарий в Илирия. До този момент представителите на Римския епископ били легати, които притежавали определени правомощия от епископа на Рим и го представлявали на събори, като защитавали гледната точка на Римския престол. Едва в края на IV в., както отбелязахме, се въвежда практиката на постоянните управители, които управлявали митрополиите от името на Римския епископ. При тази институция вече имало възможност избраните управители да решават самостоятелно въпроси, които не изисквали специално обжалване в Рим, а викариятът бил даден не на отделни лица, а на катедрата. Институцията на викариите обединявала няколко митрополии и се явявала по-висока степен от митрополитската. Съборът в Сердика (343 г.) потвърдил специалните съдебни правомощия на епископа на Рим по отношение на епископи,

чиито епархии не били включени в Римската митрополия. Това право придобило особено значение, когато изгонените от еретиците православни епископи търсели подкрепа в Рим. Принципът на организация на викариата в Солун станал водещ и образец за провеждането на експанзия извън пределите на Римската митрополия и постепенното налагане на духовно попечителство и управление на цялата Западна църква.

Българската православна църква чества богослужебно в своя годишен календар¹⁹ паметта на следните Римски епископи:

1. Св. Силвестър, папа Римски – 2 януари.
2. Св. свщмчк Иполит, папа Римски – 30 януари.
3. Св. Лъв, папа Римски – 18 февруари.
4. Св. Агатон, папа Римски – 20 февруари.
5. Св. Григорий Двоеслов – 12 март.
6. Св. Мартин, папа Римски – 14 април.
7. Св. свщмчк Стефан, папа Римски – 2 август.
8. Св. Климент, папа Римски – 25 ноември.

IV. Самооценка на научните приноси

1. Представени и анализирани са двата основни извора за историята на Римския епископат през разглеждания период (III – IVв.) – *Liber Pontificalis* и *Catalogus Liberianus*.

2. Изградена е реалистична и непредубедена картина на римското общество през разглеждания период и мястото на Римската църква в него.

¹⁹Българска патриаршия – Св. Синод. Православен календар 2021. Синодално издателство, 2020. ISSN-1313-1532.

3. Проследено е постепенното развитие и разширяващото се влияние на Римската църква в Християнският свят, както и приносът ѝ в изграждането на православния догмат и традиция.
4. Разгледана е ролята на св. Василий Велики в сложните отношения между Източната и Западната църква.

V. Научни публикации, свързани с темата на дисертацията

1. Православна или Народностна Екзархия. – В: Сборник 150 години Българска екзархия. София, 2021.
2. Свети Свещеномъченик Иполит, епископ Римски. // Богословска мисъл, 2019, № 1.
3. Новациан, презвитер Римски – Антипапа. // Богословска мисъл, 2019, № 2.